

İRAN TÜRK DEĞİŞKELERİNDEKİ *var / yok + iyelik* YAPISI ÜZERİNE EŞZAMANLI BİR İNCELEME

Abdulkadir ATICI*

Özet: *Türkçe ile İrani diller arasındaki uzun süreli ve derin ilişki her iki dilin de zaman içerisinde dil tipolojisi bakımından birbirine benzemesine sebep olmuştur. Bu sembiyotik ilişki sebebiyle günümüz İran’ında yazılı Farsça değişkeleri ile sözlü Türkçe değişkeleri arasında ses, şekil, cümle ve söz varlığı kategorilerinde çeşitli düzeylerde kopyalama örnekleri tespit edilmektedir. Bu makalede eşzamanlı karşılaştırma yöntemi kullanılarak yazılı Farsça değişkesinde varlık/yokluk bildiren ve dašten fiilinin geniş zaman çekiminde ortaya çıkan yapının sözlü Türkçe değişkelerdeki kopyalama örnekleri incelenmiştir. Sözlü Türkçe değişkeleri üzerinde yapılan taramalarda kopyalama örneklerinin hangi sözlü Türkçe değişkelerde hangi sıklıkta ve hangi şahıslarda kullanıldığı araştırılmıştır. Böylelikle kopyalama örneklerinin sözlü Türkçe değişkelerdeki yayılımının işaretlenmesi amaçlanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: İran, İran Türk Değişkeleri, Kopyalama, *var / yok + İyelik Yapısı*

A Synchronic Study on “Possessive + Existential” Constructions in Turkish Dialects of Iran

Abstract: *The long and profound relationship between Turkish and Iranian languages has led to the similarity of both languages in terms of language typology over time. Because of this symbiotic relationship, copying examples are found at various levels in the categories of voice, form, sentence and vocabulary between the written Persian dialect and the oral Turkish dialects in Iran today. In this article, the synchronic comparison method was used to examine the copying examples of oral Turkish dialects which reports existential construction in the written Persian dialect. That occurred in the large time frame of the verb “dašten”. Surveys on oral Turkish dialects have investigated the frequency with which oral Turkish dialects were used and with whom. Thus, this article is aimed to mark the spread of the copy examples in oral Turkish dialects.*

Keywords: *Iran, Turkish Dialects of Iran, Copying, Possessive + Existential Construction*

1. Türkçe-Farsça Dil İlişkileri Tarihi Arka Plan

Türkçe değişkeler¹ ile İrani² değişkelerin birbiriyle temas hâlinde oldukları dönem MS 5-7. yy.lara kadar götürülmektedir (Eker 2010b: 197, 2013: 491; Golden 2006; Çakmak 2017: 88-91). Türk-İran ‘sembiyozu’ (Eker 2013: 491-492) olarak da

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE. E-posta: tanabayy@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0571-397X.

¹ Bu çalışmada kullanılan *değişke* terimi; dil, lehçe, şive, ağız vd.ni ifade etmek için kullanılmıştır.

² İrani diller terimi günümüz İran’ında konuşulan diller olarak değil, Ana İran dilinden gelişen sözlü ve yazılı dilleri ifade etmek için kullanılmıştır.

adlandırılan bu ortak kültürel yaşam alanı yaklaşık on dört yüzyıl (Eker 2013: 492) boyunca da kesintisiz devam etmiştir (Eker 2010b: 197). Bu ortak kültürel yaşam alanı, farklı dil ailesine mensup, Türkçe ve Farsça üzerinde çeşitli dilbilimsel düzeylerde izler (Johanson 2002, 2004) bırakmıştır. Bu izlerin tarihsel süreçte izlenmesi, tespit edilmesi ve betimlenmesi iki dil arasındaki yoğun ve karmaşık ilişki sebebiyle zorlaşmaktadır.

Tarihî süreçte iki fetret devri³ yaşamış ve bugün de büyük oranda Farsça ile temsil edilen İranî diller genel hatlarıyla üç döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki MÖ 550-330 yılları arasında kapsayan *Eski Farsça* dönemi, ikincisi MS 226-651 yıllarını kapsayan *Orta Farsça* dönemi ve üçüncüsü ise 9. yy.da Sâmânîlerin hâkimiyetiyle başlayıp günümüze kadar çok büyük değişikliklere uğramadan ulaşan *İslami dönem Farsçası-Klasik Farsça* veya *Yeni Farsça* olarak da adlandırılan dönemdir (Eker 2008a: 1465, 2008b: 153, 2010: 322; Doğan 2017: 176).

Yukarıda zikrettiğimiz tarihî süreç içerisinde Türkçe ile İranî dillerin belirgin bir şekilde temas etmeye başladığı dönem birinci ve ikinci Göktürk Kağanlığı dönemine denk gelmektedir (Eker 2013: 491-492). İslamiyet öncesi dönem olarak da adlandırabileceğimiz bu dönem Soğdça ve kısmen de Pehlevice ile doğrudan etkileşimin olduğu dönemlerdir. Bu süreç daha sonra Klasik-Yeni Farsça dönemiyle birlikte günümüze kadar devam etmiştir.

Dünyada var olmuş-var olan dillerin az ya da çok temas hâlinde olma durumu ya da normu (Thomason 2004: 16) uzun süre ‘ortak kültürel yaşam alanı’ni paylaşmış Türkçe ve Farsça için de geçerli olmuştur. Çok yönlü ve çok karmaşık bu temas her iki dilde de ses, şekil, cümle ve söz varlığına kadar geniş bir alanda kendisini göstermiştir. 1925’ten sonra ve günümüz İran’ında Farsça *Lingua Franca* konumunda olsa da bu durum etkileşimin tek yönlü olduğu-olacağı anlamına gelmemektedir. Zira tarihî dönemlerde birçok İranî dil konuşan topluluğun Türkçe konuşur hâline geldiği bilinmektedir (Eker 2013: 492). Ayrıca etkileşimin iki yönlü olduğuna dair Farsçadaki Türkçe kopyalar üzerine de çalışmalar mevcuttur (Karini 2014; Rezaei 2017; Balcı 2014). Günümüz İran’ının *Lingua Francası* olan Farsçanın Klasik Farsça döneminden itibaren erillik-dişillik gibi özelliklerini yitirmesi ve Türkçenin ‘çekici özellik’lerinden etkilenmesi (Eker 2009b: 373) iki dil arasındaki karşılıklı tipolojik yaklaşımları göstermesi bakımından önemlidir⁴.

2. Kod Kopyalama

Kod Kopyalama, Lars Johanson’un (2007: 28-37) Türkçeden hareketle ortaya koyduğu, ama başka dillerdeki benzer durumları da açıklamak için kullanılabilir olan, bir kuramdır. Johanson bu kuramıyla öncelikle kendisinden önce kullanılmış

³ Pers dilinin ilk fetret devri Makedonyalı İskender’in Hahameniş İmparatoru Daryus’u yenmesiyle başlamış ve MÖ 330’dan MS 226’ya kadar devam etmiştir. İkinci fetret dönemi ise Arap-İslam ordularının Sâsânî Devleti’ni ortadan kaldırmasıyla (MS 651) başlamış ve MS 819’da kurulan Sâmânî Devleti’ne kadar devam etmiştir. Bu iki fetret döneminin ardından MS 999’da Sâmânî Devleti Karahanlılar tarafından yıkılmıştır. İlk iki vakada Eski ve Orta Farsça bir trajedi yaşasa da Yeni Farsça ikinci bin yılın başında, özellikle Selçukluların siyasi boşluğu doldurmasının ardından, Müslüman Türkler tarafından el üstünde tutulmuş ve günümüze kadar zeminini güçlendirerek yaşayagelmiştir (Eker 2008b 153-154, 2009a: 237-235, 2010 322; Doğan 2017 176-177).

⁴ Ayrıca bk. Csato, Isakson ve Jahani 2004; Johanson 1998a; Johanson ve Bulut 2006; Doerfer 1963-1975.

ödünçleme terimini çeşitli yönleriyle eleştirmiş⁵ ve bu terim yerine *kopyalama* terimini kullanarak işe başlamıştır (2007: 28-29). Johanson *Kod Kopyalama*'yı ya da daha kısa adıyla *Kopyalama*'yı 'yabancı kodların kopyalarının ekleme için gerekli morfosentaktik çerçeveyi sağlamış biçimde yerli dile eklenmesi' olarak tanımlar (2007: 29). Bu kuramsal çerçeve içerisinde *Kopyalama*'yı üçe ayırır. Başka bir deyişle kopyalamanın üç biçimde gerçekleşebileceğini belirtir. *Kopyalama* türlerinden ilki olan *genel kopyalarda* 'verici dil'e ait kodun 'alıcı dil'e aynen, bütün yapısal özellikleriyle (yani ses, bitişme, anlam ve sıklık) kopyalanması söz konusudur. İkinci kopyalama türü olan *seçilmiş kopyalarda* ise aynen ya da yapısal özelliklerin tamamı değil *ses, bitişme, anlam* ve *sıklık* gibi yapısal özelliklerin bir ya da birkaçı kopyalanmaktadır. Üçüncü ve son tür olan *karışık kopyalarda* ise her iki kopyalamanın da birlikte görülebildiği kopyalamalardır.

Diller arası etkileşim/temas sonucunda çeşitli dilbilimsel düzeylerde kopyalamalar ortaya çıkabilmektedir. Konumuzun dışına çıkmamak ve hızlıca konumuza giriş yapmak adına bu dilbilimsel düzeyler hakkında detaylı bilgiler aktarılmayacaktır. Ama bu kopyalama düzeylerini kabaca; *sesbilgisi, biçimbilgisi, anlam, söz dizimi* ve *söz varlığı* boyutları olarak tasnif edebiliriz.

Bu boyutlardan biri olan sesbilgisi boyutunda temas hâlindeki dillerin özellikle söz varlığı boyutunda yaptığı yoğun kopyalamalar sonucunda 'alıcı dil'e giren ses kopyalamalarını gösteren boyuttur. Bu görüşe göre yoğun söz varlığı kopyalayan temas dilleri sesbilgisel açıdan da etkilenmekte ve yerli ses sistemine uymayan birtakım sesbilgisel unsurlar ortaya çıkmaktadır (Sapir 1921: 197). Batı dillerinin etkisiyle Türkçe *Alp, Alper* sözcükleri, bünyesinde artdamaksıl /l/ sesbirimini barındırırken, sesbilgisel boyutta etkilenmiş ve öndamaksıl /l/ sesbirimini kopyalamıştır (Sarı 2013: 9).

Kopyalamanın biçimbilgisel boyutuna baktığımızda 'verici dil' ile 'alıcı dil' arasında kopyalamanın gerçekleşebilmesi için mutlaka yapıların benzer olması şartını savunanlar bulunmaktadır (Thomason 2001: 63). Bir diğer yaklaşıma göre diller arası biçimbilgisel kopyalamaların ön şartı yoğun bir söz varlığı kopyalamasıdır. Bu kopyalama şartı gerçekleştikten sonra bir hiyerarşik düzen içinde isim ve sıfatlardan başlamak üzere bağlaçlara kadar uzanan bir kopyalama sırası bulunmaktadır (Muysken 1981: 181-199).

Kopyalamanın anlam boyutunda ise anlam kopyalamaları daha çok 'alıcı dil'de bulunmayan bir kavramı ya da ifadeyi 'verici dil'den temin etme biçiminde gerçekleşmektedir. Bu kopyalama sırasında 'verici dil'deki anlam ya da kavramı karşılayan sözcük ya da sözcükler 'alıcı dil'deki sözcüklerle yani yerel unsurlarla karşılanmaktadır. Fakat anlam kopyalaması sonucunda 'alıcı dil'deki gösterge artık yeni bir anlam kazanarak karşımıza çıkmaktadır. Bilinen bir örnek olması bakımından 'ışık yayan gök cismi' anlamındaki *yıldız* sözcüğünün, 'sinema, müzik vb. alanlarda tanınan başarılı ve ünlü kişi' anlamındaki *star* sözcüğüyle aynı anlamı kazanması örneği verilebilir (Sarı 2013: 8).

Anlam kopyalamalarında dikkat edilmesi gereken bir husus da sözcük düzeyindeki bir anlam kopyalamasının hangi dilden kopyalandığı ya da bu ortaklığın rastlantısal olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu çerçevede bazen verici/kaynak

⁵ Johanson'a göre dil ilişkilerinde hiçbir şey gerçekten ödünç alınmaz. Diğer bir taraftan da ödünçleme dolayısıyla 'verici dil'de hiçbir şey eksilmez ya da elinden alınmış olmaz. Ayrıca 'alıcı dil' tarafından kopyalanmış hiçbir unsur 'verici dil'dekiyle birebir aynı olmaz. Daha fazla bilgi için bk. (Johanson 2007: 29).

dili belirlemek oldukça güçtür. Örneğin farklı genetik kökenden gelişen diller arasında ranstlantısal ya da tarihsel ilişki sebebiyle anlam benzerlikleri tespit edilebilir. Bu tür benzerliklerin bir bölümünde insan ve doğayla ilgili düşünce ve duyuşta ortaklık söz konusu olmaktadır. *arşlan yürekli* ~ Far. *şî:r-del* ~ İng. *lion heart* vb. benzerlikler bu çerçevede değerlendirilebilir (Eker 2010b: 199; Doğan 2017: 178; Sarı 2013: 8). Yine uluslararası gezgin kavram ya da buluşlar (Eker 2010b: 199) da kaynak/verici dilin tespit edilmesini zorlaştırmakta ya da imkansızlaştırmaktadır. *a:dem elması* ~ Far. *si:b-e a:dæmi*: ~ İng. *adam's apple* ~ Lat. *pomum Adami* (Eker 2010b: 199; Doğan 2017: 178; Sarı 2013: 178) örnekleri çok eski dönemlerden bu yana süregelen kesintisiz dil ilişkisi sebebiyle kaynak/verici dilin tespit edilmesini imkansız hâle getirmektedir.

Bir diğer kopyalama türü de yukarıda belirttiğimiz üzere söz dizimi düzeyinde gerçekleşen kopyalamalardır. Kopyalama konusunda en dayanıklı mekanizma olarak söz dizimi boyutu gösterilmektedir (Longobardii 2001: 278). Ayrıca söz dizimi boyutunda bir kopyalamanın gerçekleşebilmesi için diğer yapısal boyutlarda etkileşimin başlamış ve belli bir yoğunluğa gelmiş olması gerekmektedir. İki dilli konuşur ortamının olması da gerek yapısal unsurların kopyalanması gerekse de bu kopyalamanın söz dizimi boyutuna kadar ulaşması için gerekli ya da ön şart olarak görülmektedir (Thomason ve Kaufman 1988: 66). Söz dizimi boyutuna ulaşmış dil temasları Winford'un (2003: 30) kopyalama sıralamasında 'çok güçlü kültürel baskı' olarak nitelendirdiği ve ciddi tipolojik bozuklukların ortaya çıkmasına neden olan yapısal özelliklerin görüldüğü tehlikeli seviyeyi işaret etmektedir. Geniş bir coğrafyada ve yüksek konuşur oranıyla sözlü ya da yazılı Türkçe değişkeler bu anlamda farklı bölgelerde ve farklı oranlarda bu tehlikeyi yaşamaktadır. İran, Balkanlar, Rusya, Almanya vd. gibi bölgelerde Türkçe değişkeler söz dizimi boyutuna varan kopyalamalarla karşımıza çıkmaktadır⁶.

Bir diğer kopyalama türü söz varlığına ait kopyalamalardır. Temas ya da etkileşim hâlinde olan dillerin en yaygın ya da rahat kopyaladığı unsurlar söz varlığı unsurlarıdır. Dünya üzerinde özellikle yeni kavram ve buluşların 'alıcı dil'de bir gösterge ile karşılanmaması ya da bulunmaması sebebiyle söz varlığına ait kopyalamalar bir ihtiyaç veya zorunluluk hâline gelmektedir. Bir nevi 'sözcüksel boşluk'u doldurmak için yapılan söz varlığına ait kopyalamalar 'alıcı dil'deki yeni kavramların göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sarı 2013: 7). Ayrıca söz varlığı kopyalamalarının ihtiyaçtan ortaya çıktığı görüşünün yanısıra başka sebeplerle de ortaya çıkabileceğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır (Haugen 1953). Bu durumda 'verici dil' ve 'alıcı dil' arasında bir prestij farkı olduğuna inanılmakta ve dil konuşurları tarafından 'verici dil'den daha fazla söz varlığı kopyalanmaktadır (Weinreich 1968). Türkçenin gerek tarihsel gerekse de günümüzdeki durumuna baktığımızda hem sözlüksel boşluğu doldurmak için hem de prestij kaynaklı birçok dilden yoğun söz varlığı kopyaladığımızı görebiliriz. Çince, Soğça, Arapça, Farsça, Rusça, Fransızca, İngilizce gibi diller sosyal, siyasi, kültürel, dinî sebeplerle temas ettiğimiz ve yoğun söz varlığı kopyaladığımız diller arasında en bilinenlerdir diyebiliriz.

3. "var" ve "yok" Sözcüklerinin Biçimbilgisel ve Anlambilimsel Arka Planı

var ve *yok* sözcükleri Türk dilinin tespit edilen en eski metinlerinden (Köktürk metinleri) bu yana gerek tarihsel Türk dili metinlerinde gerekse de modern Türk dili

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Csato 2012: 33-45; Günşen 2010: 462-494; Ulutaş 2004; Eckmann 1962: 111-144; Bekar 2015; Doğan 2015: 85-99, 2017: 87-105.

metinlerinde tanıklarıyla izlenebilen iki sözcüktür. Genellikle isim cümlelerinde varlık-yokluk ifade eden ve yüklem işaretleyicileri olarak kullanılan bu iki sözcük anlam ve işlev bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Bu çeşitlilik her iki sözcüğün de biçimbilgisel tanımının ve tasnifinin yapılmasını güçleştirmektedir⁷. Her iki sözcüğün etimolojisiyle ilgili araştırmacıların çeşitli görüşleri bulunmaktadır⁸. *Mevcut, evrende ve düşüncede yer alan; Sahiplik bildiren olumlu ad cümleleri kuran bir söz; Elde bulunan herşey* anlamında kullanılan *var* sözcüğü, etimolojik açıdan bir fikir birliği olmasa da, bağımsız bir biçimbirim **ba*⁹ “bağlamak” fiilinin çeşitli gramerleşme¹⁰ aşamalarından geçmesi sonucunda *isim, sıfat* ve *yüklem işaretleyicisi* olarak kullanıldığı zikredilmektedir. *Olmayan, bulunmayan şey; Bulunmayan, mevcut olmayan (nesne, kimse vb.); Yasak; Hayır, anlamında kullanılan bir söz; Birbirine karşı iki cümleden, ikincisinin başına getirilen bir söz; Birinin söylediği sözlerden genelde kuşkulandığında veya sözler hafıfsendiğinde kullanılan bir söz; Savunulan bir düşünceyi doğrulayan sözün başına getirilen söz* anlamındaki *yok* sözcüğü de **yo*¹¹ “ortadan kaldırmak, silmek, yok etmek” anlamındaki fiilin tıpkı *var* sözcüğünde olduğu gibi çeşitli gramerleşme¹² aşamalarından geçerek *isim, sıfat* ve *yüklem işaretleyicisi* olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

3.1. Türkçe [*sahip olan + ilgi+*] *sahip olunan + iyelik eki + var/yok* Bildirimi

En eski yazılı metinlerimizden¹³ bu yana kullanılagelen *var / yok* yüklem işaretleyicisi varlık ve yokluk ifade eden cümle tiplerinin iki temel işaretleyicisidir. Türk dilinin tipik¹⁴ özelliklerinden biri olarak isim cümlelerinin varlık/yokluk bildirimlerinde [*sahip olan + ilgi+*] *sahip olunan + iyelik eki + var/yok* biçiminde bir hizalanma söz konusudur. Ör.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Çakmak 2013: 463-471.

⁸ *var* ve *yok* sözcüklerinin anlam, biçim ve işlevleriyle ilgili olarak bk. Clauson 1972: 353; Erdal 1991: 257, 2004: 322-326; Şahin 1999: 312-323; Starostin vd. 2003: 328; Tekin 2005b: 342-343; Gülensoy 2007: 1010; Gabain 2007: 34,121; Çakmak 2013: 463-471; Ağca 2015: 83-101.

⁹ Erdal’ın (1991: 292-293) *bar-* “gitmek” anlamındaki fiile *-(X)r* sıfat-fiil eki getirilerek oluşmuş *barur* sözcüğünün hece yutumu sonucu ortaya çıkmış olan *bar* sözcüğüne karşı, Ağca (2015:98-99) *ba:r* ve *bar-* sözcüklerinin arasında anlambilimsel bir bağ olmadığını, *ba:r* sözcüğünün uzun ünlüye sahip olduğunu ve kalıplaşma yoluyla bile olsa *barur* biçiminin isim, sıfat ya da yüklem işaretleyicisi olarak tanıklarının bulunmadığını belirterek, sözcüğün **ba-* “bağlamak, mevcut hâle getirmek, var etmek” fiili ile *-(X)r* sıfat-fiil ekinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkmış olabileceği ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir.

¹⁰ Gramerleşme aşamaları ve tanıkları için bk. Ağca 2015: 83-101.

¹¹ *yok* sözcüğü üzerine aktarılan görüşler bir noktada sözcüğün **yo-* “ortadan kaldırmak, silmek, yok etmek” anlamındaki fiilin [-k] biçimbirimiyle isim ya da sıfat olarak kullanıldığı yönündedir.

¹² Gramerleşme aşamaları ve tanıkları için bk. Ağca 2015: 83-101.

¹³ Eski Türkçeye ait örnek ve açıklamalar için bk. Ağca 2010: 185-205, 2015: 83-101.

¹⁴ Johanson (2007: 44) Türkçenin tipik özellikleri başlığı altında ‘iyelik anlatan yüklemlemeler’ olarak ifade etmiştir.

	Teklik			Çokluk		
1. Şahıs	[ben+im]	ev+i+m	var+Ø / yok+Ø	[biz+im]	ev+i+miz	var+Ø / yok+Ø
	1.tşz:ie	ik:yü:1.tşie	ik:3tşgzib	1.çşz:ie	ik:yü:1.çşie	ik:3tşgzib
2. Şahıs	[sen+in]	ev+i+n	var+Ø / yok+Ø	[siz+in]	ev+i+niz	var+Ø / yok+Ø
	2.tşz:ie	ik:yü:2.tşie	ik:3.tşgzib	2.çşz:ie	ik:yü:2.çşie	ik:3tşgzib
3. Şahıs	[o+nun]	ev+i	var+Ø / yok+Ø	[onlar+m]	ev+leri	var+Ø / yok+Ø
	3.tşz:ie	ik:3.tşie	ik:3.tşgzib	3.çşz:ie	ik:3.çşie	ik:3tşgzib

Bu tür ‘iyelik anlatan yüklemlemeler’de *sahip olan+ilgi* belirtilmek zorunda değildir. Fakat *sahip olunan+iyelik eki* bildirilmek zorundadır¹⁵. Ayrıca bu tür yüklemlemelerde *var/yok* sözcükleri ek-fiil olarak görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart ekiyle de çekimlenebilmektedir. *var/yok* yüklem işaretleyicileri hangi zamanda çekimlenirse çekimlensin hiçbir zaman 1 ve 2. şahıs, teklik ya da çokluk şahıs eklerini almamaktadırlar. Sadece 3. şahısta çekimlendikleri için GT’de olduğu gibi sıfır biçimcik şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar.

3.2. Farsça isim + (ne)dār + şahıs eki Bildirimi

Türkçede *var/yok* sözcükleriyle varlık/yokluk cümleleri kurulurken Farsçada bu bildirim *dāšten*¹⁶ fiilinin geniş zaman biçimi¹⁷ olan *dār* fiili ile yapılmaktadır. Geniş zaman çekimine uygun hâle gelen fiil üzerine şahıs ekleri¹⁸ olarak çekim sürecini tamamlamış olmaktadır. Ör.

¹⁵ Yüklemli iyeliği karşılamak için kullanılan farklı yapılara ait örnekler için bk. Emre 1955: 53-56; Şahin 1999: 312-323; Elcan 2015: 1505.

¹⁶ *dāšten* (Mackenzie 1971: 25) fiili Pehleviceden Farsçaya geçmiş bir sözcüktür. Pehlevicede; sahip olmak, tutmak, korumak anlamında kullanılırken, Farsçada (Kanar 2010: 679; Muin 2002: 655; Dehoda 1999: 10303-10313); Sahip olmak; bulundurmak; bulunmak; zapt etmek; zannetmek; uzamak; zorlamak, teşvik etmek; koymak gibi anlamlara gelmektedir.

¹⁷ Farsçada geçmiş (māzi) ve geniş zaman (muzāri) çekimlerinde fiil kökleri çeşitli değişmelere uğramaktadır. Geçmiş zaman çekiminde fiilin sonundaki ‘ن’ “nun” sesi düşürülerek geçmiş zaman çekimine girerken (Ör. گذشتن *gozešten* > گذشت *gozešt* “geçmek”), geniş zaman çekimlerinde farklı kurallar mevcuttur. Sözcüğün sonunun hangi seslerle bittiği çekimin nasıl gerçekleşeceğine karar vermektedir. Fakat buna rağmen kural dışı durumlar da söz konusudur. Konumuzla ilgili olması sebebiyle sadece *dāšten* fiili ile ilgili kural burada zikredilecektir. Farsçada sonu شتن ‘-šten’ ile biten fiillerde ‘شتن’ sesleri düşürülüp yerine 1. ‘ر’ “r”, 2. ‘س’ “is”, 3. ‘د’ “rd” ses ya da sesleri eklenmektedir. *dāšten* fiili birinci kurala dâhil olup “-šten” sesleri düşürülerek “r” sesi eklenmektedir (داشتن *dāšten* > دار *dār* “sahip olmak”). Farsça fiil köklerinin hangi kurala göre çekime girdiklerine ait detaylı bilgi için bk. Öztürk 2007: 17-22.

¹⁸ Farsçada şahıs ekleri 1. teklik şahıs ‘م’ “-em”, 2. teklik şahıs ‘ی’ “-i”, 3. teklik şahıs (geniş zaman çekimlerinde) ‘د’ “-ed”, (diğer zamanlarda yok), 1. çokluk şahıs ‘یم’ “-im”, 2. çokluk şahıs ‘ید’ “-id”, 3. çokluk şahıs ‘ند’ “-end” biçimindedir (Öztürk 2007: 38).

İRAN TÜRK DEĞİŞKELERİNDEKİ *var / yok + iyelik* YAPISI ÜZERİNE EŞZAMANLI BİR İNCELEME

	Teklik				Çokluk			
1. Şahıs	من خانه دارم \ ندارم <i>men xāne dār-em / ne-dār-em</i>				ما خانه داریم \ نداریم <i>mā xāne dār-īm / ne-dār-īm</i>			
	1.tşz	ik	gzçf:1.tşe	/ oe:gzçf:1.tşe	1.çşz	ik	gzçf:1.çşe	/ oe:gzçf:1.çşe
2. Şahıs	تو خانه داری \ نداری <i>to xāne dār-î / ne-dār-î</i>				شما خانه دارید \ ندارید <i>şomā xāne dār-îd / ne-dār-îd</i>			
	2.tşz	ik	gzçf:2.tşe	/ oe:gzçf:2.tşe	2.çşz	ik	gzçf:2.çşe	/ oe:gzçf:2.çşe
3. Şahıs	او خانه دارد \ ندارد <i>u¹⁸ xāne dār-ed / ne-dār-ed</i>				ایشان / آنها خانه دارند \ ندارند <i>işān / ānhā xāne dār-end / ne-dār-end</i>			
	3.tşz	ik	gzçf:3.tşe	/ oe:gzçf:3.tşe	3.çşz	ik	gzçf:3.çşe	/ oe:gzçf:3.çşe

Görüleceği üzere Farsça varlık/yokluk bildirimlerinde Türkçeden farklı olarak *şahıs zamiri + isim + geniş zamanda çekimlenmiş fiil + şahıs eki* dizilimi karşımıza çıkmaktadır.

4. İran Türk Değişiklerinde *var / yok + iyelik* Kopyalama Örnekleri

Türkçe-Farsça dil ilişkilerine baktığımızda yukarıda zikrettiğimiz kopyalama türlerinden hepsine ait örnekler bulunabilmektedir. Farklı genetik köklerden gelen Türkçe ve Farsça uzun süreli ‘ortak kültürel yaşam alanı’ içinde sesbilgisel kopyalamalardan biçimbilgisel kopyalamalara, söz varlığına ait kopyalamalardan söz dizimine kadar her alanda temas hâlinde olmuşlardır. Biz de bu makalede eşzamanlı olarak günümüz İran’ındaki yazılı Farsça değişkesi ile sözlü Türkçe değişikliklerdeki *var / yok + iyelik eki* kopyalaması üzerinde duracağız.

Bu kopyalama örnekleri daha önce Kaşkay değişkesi dikkate alınarak üç araştırmacı tarafından dile getirilmiştir (Csato 2005: 280-281; Erenoğlu 2013: 38-44; Elcan 2015: 1500-1512)¹⁹. Buna göre:

Türkçe *iyelik anlatan yüklemleme* yapısı ([Benim] evim var.), Farsça geniş zamanda çekimlenmiş *dārem* fiili sebebiyle genel yapısını değiştirmiş ve **ev varım* “Evim var.” hâlini almıştır. Seçilmiş bir kopyalama türü olarak karşımıza çıkan bu durumun İran’daki diğer sözlü değişikliklerde de olup olmadığı, varsa nerelerde olduğu tartışılacak ve böylelikle bu kopyalama örneklerinin bir nevi dağılma alanları tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.1. Batı Azerbaycan Değişkesi

Batı Azerbaycan değişiklikleri olarak Salmas ve Urmiye değişiklikleri incelenmiş ve yapılan tarama sonucunda Farsça değişkesine ait herhangi bir kopyalama tespit edilememiştir. Salmas ve Urmiye değişikliklerindeki *iyelik anlatan yüklemleme* örnekleri Genel Türkçe ile paralellik göstermektedir. Ör.

bizim merāsimlerimiz var “Bizim merasimlerimiz var.” (Doğan 2010:238), *neçe uşağın var* “Kaç çocuğun var?” (Doğan 2010: 237), *atam yox, anam yox* “Babam yok, annem yok.” (Doğan 2010: 293), *menim bi dene nişannım var* “Benim bir tane nişanım var.” (Gökdağ 2006: 209), *kimin var?* “Kimin var?” (Gökdağ 2006: 231), *bi dene alma ağacı var* “Bir tane elma ağacı var.” (Gökdağ 2006: 212), *bi dene munun demirden ğapısı var* “Bunun bir tane demirden kapısı var.” (Gökdağ 2006:

¹⁹ Bu üç araştırmacının da üzerinde durduğu konu aynıdır. Konunun ele alınışı ve getirdiği yenilikler açısından bakıldığında Csato’dan (2005) sonra yeni bir şey söylenmemiştir. Ayrıca kronolojik sıraya göre Erenoğlu’nun (2013) Csato’yu (2005), Elcan’ın da (2015) Erenoğlu’yu (2013) referans göstermemesi konuyu daha da çetrefilli hâle getirmiştir.

219), *bi dene uşağımız var* “Bir tane çocuğumuz var.” (Gökdağ 2006: 219), *həs kesim yoxdı* “Hiç kimsem yoktu.” (Gökdağ 2006: 219) vb.

4.2. Doğu Azerbaycan Değişkesi

Melekan değişkesine ait tespit edebildiğimiz kopyalama örnekleri sınırlı sayıda ve aşağıda görüleceği üzere sadece 1. şahısta çekimlenmiş yapılardır.

bijæz az iʃox varimidi “Biraz (param) vardı.” (Bicbabaevi 2012: 446), *batʳ ozymizin dæ va:mizdi* “Bizim de balımız vardı.” (Bicbabaevi 2012: 448), *tʳop joxumuzdi* “Topumuz yoktu.” (Bicbabaevi 2012: 495).

Bu kopyalamaların dışında Melekan değişkesinde Genel Türkçe *iyelik anlatan yüklemleme* yapıları aynen kullanılmaktadır.

hær mæhællæ:n ozy:n bij læhdzæsi var “Her mahallenin kendine has lehçesi var.” (Bicbabe 2012: 723), *gizim joxudi* “Kızım yoktu.” (Bicbabe 2012: 602) vb.

4.3. Erdebil Değişkesi

Önemli Türk bölgelerinden biri olan Erdebil bölgesine ait yaptığımız taramalarda sınırlı sayıda da olsa *var/yok + iyelik eki* kopyalamasına ait örnekler tespit edilmiştir. Ör.

ne libas varımız□ıdı, ne ayaqqabı varımız□ıdı “Ne elbisemiz vardı ne de ayakkabımız vardı.” (Karini 2009: 288), *maşın varımızdı* “arabamız vardı” (Karini 2009: 321), *néçe dene zemi varun* “Kaç tane tarlan var?” (Karini 2009: 499), *şah zamānnan nemene xâtire varuz* “Şah zamanından hangi hatıralarınız var?” (Karini 2009: 337), *bağda bu gül yoxumuzdı* “Bağda gülümüz yoktu.” (Karini 2009: 482), *yaxçı çörey yoxumuz□ıdu* “Doğru düzgün ekmeğimiz bile yoktu.” (Karini 2009: 288) vb.

Görüldüğü üzere Erdebil değişkesinde Farsça kopyalamaya ait örnekler bulunmaktadır. Fakat Bu kopyalama örneklerinin sayısı *iyelik anlatan yüklemleme* örneklerinin sayısına göre oldukça azdır. *şertimiz var* “Şartımız var.” (Karini 2009: 241), *ortağın var* “Ortağın var.” (Karini 2009: 243), *bacımız var* “Kız kardeşimiz var.” (Karini 2009: 332), *qapısı yoxtı* “Kapısı yoktu.” (Karini 2009: 397) vb.

Bazen aynı kaynak kişinin bile peşpeşe kurduğu cümlelerde her iki yapının da kullanıldığı görülmektedir. Ör.

narım var, nar bağı varım “Narım var, nar bağım var.” (Karini 2009: 321) vb.

4.4. Zencan Değişkesi

Zencan değişkesinde de Farsça kopyalama örnekleri bulunmaktadır. Fakat bu kopyalama örneklerinin sayısı da tıpkı Erdebil değişkesinde olduğu gibi oldukça azdır. Ayrıca Erdebil bölgesi Kaydar ve Yöresi Ağızları adlı doktora çalışmasında Rezaei (2015: 234)²⁰ “Farsçanın Etkisi” başlığı altında çeşitli konuları ele almış ve bu kopyalamaya ait de örnekler vermiştir. Ör.

navarlar varımız “Kasetlerimiz var.” (Rezaei 2015: 385), *pul varımdı* “Param vardı.” (Rezaei 2015: 339), *ayrı bir senet yoxumuzudu* “Başka bir zanaatımız yoktu.” (Rezaei 2015: 328) vb.

Zencan değişkesinde Rezaei'nin de (2015: 234) belirttiği üzere kopyalamaya ait örnekler bulunmaktadır. Fakat bu değişkede kopyalama örnekleri oldukça azdır ve *iyelik anlatan yüklemleme* örnekleri oldukça fazladır. Ör.

²⁰ Fakat Rezaei'nin (2015: 234) verdiği örneklerden birine şerh koymak gerekmektedir. *bereket varıdı* örneğinde bir kopyalama bulunmamaktadır. Rezaei'nin (2015: 234) “bereketi var” şeklinde Türkiye Türkçesine aktardığı yapıda *var* isminin ek-fiil ile birlikte görülen geçmiş zaman ekini aldığı ve “bereket vardı” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılması gerektiği kanaatindeyim.

yéddi dene öwladım var “Yedi tane çocuğum var.” (Rezaei 2015: 247), *hünerin var* “Hünerin var.” (Rezaei 2015: 413), *o torpağların şirini var, acısı var* “O toprakların tatlısı var, acısı var.” (Rezaei 2015: 408), *héyvanımız var* “Hayvanımız var.” (Rezaei 2015: 440), *işim yox* “İşim yok.” (Rezaei 2015: 422), *ewladımız yoxudu* “Çocuğumuz yoktu.” (Rezaei 2015: 290) vb.

4.5. Hemedan Değişkesi

Hemedan eyaletine bağlı Bahar iline ait Pehlivan’ın (2011) yüksek tezi bulunmaktadır. Tezde yaptığımız taramada kopyalamaya ait örnek tespit edilememiştir. Mevcut örnekler Genel Türkçe *iyelik anlatan yüklemeler* şeklindedir.

dörd dâne kızım var “Dört tane kızım var.” (Pehlivan 2011: 218), *neçe yaşun var* “Kaç yaşındasın?” (Pehlivan 2011: 194), *nenesi var* “Annesi var.” (Pehlivan 2011: 231), *bizim bi dene goñşumuz var...* “Bizim bir komşumuz var...” (Pehlivan 2011: 184), *işim yox* “İşim yok.” (Pehlivan 2011: 210), *zamanımız yox* “Zamanımız yok.” (Pehlivan 2011: 248) vb.

Faruk Gün’ün (2016) Hemedanlı Aşık Haydar üzerine hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinde ise sayıları az da olsa kopyalama örnekleri bulunmaktadır. Ör.

kardaş varım “Kardeşim var.” (Gün 2016: 1092), *bizim şeir varımız* “Bizim şiirimiz var.” (Gün 2016: 875), *biz mesuliyet varımız* “Bizim sorumluluğumuz var.” (Gün 2016: 969), *menim övlat yoxumnu* “Benim çocuğum yoktur.” (Gün 2016: 208) vb.

Görülebileceği üzere Hemedan bölgesinde de kopyalama örnekleri sayıları az da olsa mevcuttur. 2010 yılından beri çeşitli tarihlerde Hemedan bölgesinde bulunduğumuz zamanlarda bu kopyalamaya ait örnekler tarafımızca da tespit edilmiştir. Ayrıca bölgede irtibat hâlinde olduğumuz kişilerle²¹ yaptığımız görüşmelerde kopyalama örneklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bir de Hemedan bölgesi ile ilgili çalışmalar henüz yeterli seviyede değildir. Kebudraheng, Tuysarkan, Famenin, Melayer, Nehavent vd. gibi daha birçok bölge hakkında henüz elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Buralara ait çalışmalar yapıldıkça daha sağlıklı bilgiler elde edebiliriz.

4.6. Sungur Değişkesi

İran’ın Kirmanşah eyaletine bağlı Sungur şehrinde konuşulan değişikde de kopyalamaya ait örnekler tespit edilmiştir. Diğer değişikliklerde olduğu gibi bu değişikde de hem kopyalama örnekleri hem de Genel Türkçe *iyelik anlatan yüklemeler* biçimleri bulunmaktadır. *var* isminin şahıslara göre çekimleri daha genişken *yok* isminin daha çok 1. çokluk şahıs örnekleri kullanılmıştır. Ör.

üç ervar varım “Üç karım var.” (Atıcı 2015: 290), *neçe uşağı varu* “Kaç çocuğum var?” (Atıcı 2015: 226), *folklor varımız* “Folklorumuz var.” (Atıcı 2015: 262), *bağ mağ varuz* □ *idi* “Bağınız mağınız var mıydı?” (Atıcı 2015: 219), *hâle kızi varuzdi* “Halanızın kızi var mıydı?” (Atıcı 2015: 227), *piresevenne zar varımız* □ *idi* “Pireseven’de şeyimiz vardı.” (Atıcı 2015: 236), *dokkuz musevvet varleri* “Dokuz ünsüzü var.” (Atıcı 2015: 295), *bız hiç luğat yohumuz* “Bizim hiç sözlüğümüz yok.” (Atıcı 2015: 261) vb.

Görüldüğü üzere Sungur değişikesinde de diğer değişikliklerde olduğu gibi bu kopyalama örneklerine rastlanmaktadır. Yine diğer değişikliklerde olduğu gibi Sungur değişikesinde de *iyelik anlatan yüklemeler* biçimleri de bulunmaktadır. Ör.

²¹ Bölgedeki irtibat hâlinde olduğumuz Cevat Qulipur’a, Ali Ebulkasımi’ye ve araştırmaları sebebiyle bölgede bulunan Faruk Gün’e yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

işim var “İşim var.” (Atıcı 2015: 218), *beş dene nevim var* “Beş tane torunum var.” (Atıcı 2015: 229), *neçe yaşu var* “Kaç yaşındasın?” (Atıcı 2015: 249), *yağçı ervari var* “Çok iyi bir eşi var.” (Atıcı 2015: 309), *işimiz var* “İşimiz var.” (Atıcı 2015: 265), *uşağleri var* “Çocukları var.” (Atıcı 2015: 345) vb.

4.7. Horasan-Türkmen Değişkesi

İran’ın kuzeydoğusunda yer alan Horasan ve Türkmen değişkelerinde yaptığımız taramalar sonucunda bu kopyalamaya ait örnek tespit edilememiştir. Oğuz grubu içinde tasnif edilen (Tekin 2005b: 341; Johanson 1998b: 83; Doerfer 1998: 274-275) Horasan ve Türkmen değişkeleri, Türkmen ve Azerbaycan değişkeleri arasında bir geçiş ya da halka görevi üstlenmektedir. Bu anlamda Oğuz grubunda sızıcılaşmış biçimi olan var ismi, Horasan ve Türkmen değişkelerinde *bār* biçimiyle hem aslı uzun ünlüsünü hem de sözcük başındaki /b-/ ünsüzünü korumuştur. Ör.

māniñ bir bacim bārdi “Benim bir kız kardeşim vardı.” (Tulu 2009: 120), *mān şartı'm bardı'* “Benim şartım var.” (Tulu 2009: 38), *nāmā şartiñ bardı* “Ne şartın var.” (Tulu 2009: 103), *cevabım yūx idi* “Cevabım yoktu.” (Doğan 2016: 112), *āy günāsi yux idi* “Aynı günahı yoktu.” (Doğan 2016: 120), *niginiñiz yoxdı* “Yüzük mührümüz yoktur.” (Doğan 2017: 100), *atem (ki) yoxdı* “Babam yoktur.” (Doğan 2017: 74), *ğara maşini bā'di* “Siyah arabası vardı.” (Yıldırım 2008: 133), *oğlan bōlanda nā' merasımlārımıd bār biğim* “Çocuk doğduğunda, bizim nasıl merasimlerimiz var?” (Yıldırım 2008: 137), *çöræyi yōqtı* “Ekmeği yoktu.” (Yıldırım 2008: 135) vb.

4.8. Kaşkay Değişkesi

Kopyalama örneklerinin en bol olduğu ve bu kopyalama örnekleri üzerine en çok durulan değişke Kaşkay değişkesidir. Sırasıyla²² Csato (2005), Erenoğlu (2013) ve Elcan (2015) Kaşkay değişkesindeki kopyalama örnekleri üzerine bilgiler aktarmıştır. Kaşkay değişkesinde de diğer değişkelerde olduğu gibi hem kopyalama örnekleri hem de *iyelik anlatan yüklemleme* biçimleri bulunmaktadır. Ör.

indi benim beş üz duvar varumdur “Şimdi benim beş yüz davarım vardır.” (Erenoğlu 2013: 42), *men bir āt varım, bir de özüm* “Benim bir atım var, bir de kendim.” (Elcan 2015: 1508), *uçmag için kânād yoħum kol yoħum* “Uçmak için kanadım yok, kolum yok.” (Çelik ve Durukoğlu 2016: 250), *ay kalemcan hēc itibar yohungdur* “Ey can kalem hiç itibarın yoktur.” (Elcan 2015: 1509), *...avlad yoħun...* “...çocuğun yok...” (Çelik 1997: 205), *benovş varı, kermez varı, narenci varıdır, gökgöyü varıdır* “Menekşesi var, kırmızısı var, turuncusu vardır, gök mavisi vardır.” (Erenoğlu 2013: 42), *orda çador varomuz, keşaverzi varomuz, damdari varomuz*. “Orada çadırımız var, ziraatimiz var, hayvancılığımız var.” (Erenoğlu 2013: 42), *çador yohumuz, elan ad daha yohumuz, erzim budur, berk yohumuz, şal yohumuz, arhalih yohumuz*. “Çadırımız yok, şimdi atımız dahi yok, sözüm budur ki borkümüz yok, şal ve arkalığımız yok.” (Erenoğlu 2013: 42), *eger fikir varıngız canını alıngız* “Eğer fikriniz var, canını alınız.” (Elcan 2015: 1509), *bir beş-on sığır varlarımış* “Beş on kadar inekleri varmış.” (Elcan 2015: 1509), *daha bu beş on sığırdan ayrı heş daralık yoxlarıymış* “Bu beş on sığırdan başka varlıkları yokmuş.” (Çelik 2014: 62) vb.

²² Doerfer (1988: 202) Halaç değişkesi üzerine kopyalama örneklerini anlatırken bu kopyalamanın Kaşkay değişkesinde de benzer biçimde olduğunu belirtmiştir. Ör. *gorxu yoxum* “Korkum yok/Korkmuyorum.”, *gonāy vārum* “Misafirim var.” (Doerfer 1988: 202).

Kaşkay değişkesinde bu kopyalama örneklerinin yanı sıra Genel Türkçe *iyelik anlatan yüklemleme* biçimleri de kullanılmaktadır. Ör.

henüz benim sevda seven başım var “Hala seven/sevda başım var.” (Çelik ve Durukoğlu 2016: 162), *dişing yoxtur yiyeng kaşşımak* “Kaşşımak²³ yiyecek dişin yoktur.” (Çelik 2014: 11), *demek olmur, gözün üstü kaşın var* “Demek olmaz, gözünün üstünde kaşın var.” (Aghdam 2009: 76), *bir dastanı vardır* “Bir destanı var.” (Çelik 2014: 54), *biz yâri görmege çoh ârzümüz var* “Bizim yâri görmek için çok arzumuz var.” (Çelik ve Durukoğlu 2016: 163), *niçün te'hîr idip ihmâlıyuz var* “Niçin erteleyerek ihmal ediyorsunuz?” (Çelik ve Durukoğlu 2016: 216) vb.

4.9. Halaç Değişkesi

Tahran'ın 160 km. güneybatısında Save, Kum, Arak ve Tefriş illeri arasında yer alan bölgede konuşulan Halaç değişkesi bilindiği üzere hem Türkçenin arkaik unsurlarını bünyesinde barındırması açısından hem de günümüz İran'ında sayıları oldukça az bir konuşur ile ölüm tehlikesi altında olan çok önemli bir değişkedir. Halaç değişkesi metinleri üzerinde yaptığımız taramalarda tıpkı diğer değişkelerde olduğu gibi hem kopyalama örnekleri hem de Genel Türkçe *iyelik anlatan yüklemleme* örnekleri tespit edilmiştir. Ör.

varum min günahum “Bin günahım var.” (Cemrasi 2013: 95), *her ne varum* “Her neyim var(sa).” (Cemrasi 2013: 120), *kimsâ yû'qum* “Kimsem yok.” (Doerfer 1988: 202), *hat vâ'rum* “Atım var.” (Doerfer 1988: 202), *gâyiG y'ôqum* “Kayıgım yok.” (Doerfer 1988: 202) vb.

Halaç değişkesinde tespit ettiğimiz Genel Türkçe *iyelik anlatan yüklemleme* örnekleri de şu şekildedir.

közüm var “Gözüm var.” (Cemrasi 2009: 77), *êhliyatum var* “Bilgim, uzmanlığım var.” (Cemrasi 2013: 76), *cevabı var* “Cevabın var(sa).” (Cemrasi 2013: 82), *safasu var* “Sefası var.” (Cemrasi 2009: 58), *sebri, taqeti vardı* “Sabrı, takati vardı.” (Cemrasi 2013: 48), *hekkimiz yok* “Hakkımız yok.” (Cemrasi 2015: 50) vb.

5. Sonuç

Türkçe-Farsça dil ilişkilerinin ve bu ilişkilerin tarihsel derinliğinin nereye kadar gittiğinin bilinmesi, tanıklanması son derece önemlidir. Böylelikle uzun süre temas hâlinde bulunmuş ve iki farklı genetik kökten gelen bu diller daha iyi anlaşılacaktır. İranî dillerden Soğdçayla başlayan temas durumu daha sonra başat rol üstlenen Farsçayla günümüze kadar süregelmiştir. Bu temas sırasında Türkçe, İranî dillerden etkilenirken İranî diller de Türkçeden etkilenmiştir.

Farklı tarihî süreçlerden geçmiş Türkçe ve Farsça özellikle ikinci bin yılın başından itibaren daha yoğun temas hâlinde bulunmuşlardır. Eski ve Orta Farsçanın yaşadığı fetret dönemlerine rağmen Müslüman Türklerin günümüz İran coğrafyasında etkili olmaya başlamasıyla Yeni Farsça Türkler tarafından itibar görmüştür. Bu itibar Yeni Farsçanın, Eski ve Orta Farsçada olduğu gibi bir fetret dönemine girmesini de engellemiştir. Gazneli Mahmut'un desteğiyle yazılmış ve kendisine sunulmuş olan Firdevsi'nin Şehnamesi, Yeni Farsçanın yaklaşık bin yıllık kesintisiz gelişiminin tohumlarını atmıştır.

Kesintisiz bir şekilde yaklaşık bin yıldır gelişim gösteren Farsça, unutulmamalıdır ki bu gelişim sürecini yine yaklaşık bin yıl (farklı görüşleri bir kenara bırakarak) süren Türk devletlerinin hâkimiyeti altında sürdürmüştür. Fakat 1925'ten itibaren Kacarların yıkılıp Şah yönetiminin başa geçmesiyle Türkçe sıkıntılı bir sürece girmiştir. 1925-1979 yılları arası seküler bir sistem hüküm

²³ kaşşımak: Yemeğin kaba yapılmış, kızarmış kısmı; Kazandibi (Elcan 2015: 1507).

sürerken 1979 sonrası muhafazakâr sistem hâkim olmuştur. Fakat ve maalesef Fars milliyetçiliği ve Farsçacılık her iki sistemin içinde de yerini ve önemini hiç kaybetmemiştir.

Bu makalede günümüz İran’ındaki sözlü Türkçe değişkeler üzerine eşzamanlı bir karşılaştırma yapılmıştır. Çeşitli zamanlarda ve çeşitli araştırmacılar tarafından zikredilen *var/yok + iyelik eki* kopyalama örnekleri daha çok Kaşkay değişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Günümüz İran’ındaki diğer sözlü değişkelerde de bu kopyalama örneklerinin olup olmadığının tespiti ihtiyaç hâline gelmiştir.

Bu ihtiyaç sonucunda İran’daki sözlü Türkçe değişkeler üzerine yapılan çalışmalar taranmış ve aşağıda tablo hâlinde gösterdiğimiz *var / yok iyelik eki* kopyalama örnekleri tespit edilmiştir:

var / yok + İyelik Eki Kopyalama Örnekleri			
	Teklik		Çokluk
1. Şahıs	<i>men berâder dâr-em</i> <i>kardas var+ı+m</i>	من برادر دارم “Kardeşim var.”	<i>mâ mes’ûliyet dâr-îm</i> <i>biz mesuliyet var+(i)+muz</i> “Bizim sorumluluğumuz var.”
2. Şahıs	<i>to becce ne-dâr-i</i> <i>...avlad voh+u+n...</i>	تو بچه نداری “...çocuğun yok...”	<i>âvâ, somâ bâğ dâr-îd</i> <i>bağ mağ var+u+z</i> آیا شما باغ دارید؟ “Bahçeniz var mı?”
3. Şahıs	<i>çend ta ferzend dâred?</i> <i>nece usağ var+u</i>	چند تا فرزند دارد “Kaç çocuğu var?”	<i>anhâ noh hemhân dâr-end</i> <i>dokkuz musevvet var+leri</i> آنها نه همخوان دارند “Dokuz ünstüzü var.”

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere tüm şahıslarda kopyalamaya ait örnekler tespit edilmiştir. Fakat değişkeler arasında özellikle Kaşkay ve Sungur değişkeleri gerek kopyalamanın sıklığı gerekse de teklik-çokluk tüm şahıslarda kullanılması bakımından diğer değişkelerden ayrılmaktadır. Hatta kopyalama bakımından her şahısta çekimi olması sebebiyle Kaşkay değişkisi Sungur değişkesinden bile daha ileri sevedir. Kaşkay ve Sungur değişkelerinin dışında Melekan, Erdebil, Zencan, Hemedan ve Halaç değişkelerinde ise *var/yok + iyelik eki* kopyalama örnekleri sınırlı sayıda ve sınırlı şahıslarda tespit edilmiştir. Salmas, Urmiye, Horasan ve Türkmen değişkelerinde ise *var/yok + iyelik* kopyalamasına ait örnek tespit edilememiştir. Ayrıca kopyalama örnekleri tespit ettiğimiz değişkelerin tamamında aynı zamanda Genel Türkçe *iyelik anlatan yüklemleme* yapıları da kullanılmaktadır.

Coğrafi bir işaretleme yapılarak kopyalama örneklerinin görüldüğü ya da görülmediği bölgeler tasnif edilirse:

İran’ın kuzeydoğusunda konuşulan Horasan ve Türkmen değişkelerinde, Salmas ve Urmiye değişkelerinde olduğu gibi kopyalama örnekleri tespit edilememiştir.

Güney Azerbaycan olarak işaretleyeceğimiz ve içinde Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin, Hemedan eyaletlerinin bulunduğu bölgede *var / yok + iyelik eki* kopyalama örnekleri sınırlı sayıda ve sınırlı şahısta karşımıza çıkmıştır. Salmas ve Urmiye değişkelerinde kopyalama örnekleri bulunmaması sebebiyle diğer değişkelerden ayrılmaktadır. Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hemedan değişkelerinde ise kuzeyden güneye doğru inildiğinde kopyalama örneklerinin sayısı artmaktadır. *Güney Azerbaycan*’ın güney sınırını da temsil eden Hemedan bu anlamda bir geçiş bölgesi gibi durmaktadır. Hemedan’ın batı ve güneyindeki değişkelerde kopyalama örnekleri daha da artmaktadır.

Tahran'ın güneybatısı civarında ve az sayıda kişi tarafından konuşulan Halaç değişkesi de kopyalama örneklerinin sıklığı bakımından Kaşkay ve Sungur değişkelerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

Güney Azerbaycan bölgesi içinde olmayan ama Hemedan eyaletine komşu olan ve Kirmanşah eyaletinde konuşulan Sungur değişkesi Kaşkay değişkesinden sonra kopyalama örneklerinin en fazla görüldüğü değişkedir. Bu kopyalama örneklerinin fazla oluşunda konuşur sayısının azlığı, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgenin dışında oluşu ve *Lingua Franka* durumundaki Farsçanın yanı sıra sözlü Kürtçe değişkelerle olan yoğun temas etkili olmuş olabilir.

Mevcut sözlü Türkçe değişkeler içinde en güneyde konuşulan Kaşkay değişkesi kopyalama örneklerinin en fazla tespit edildiği değişkedir. Kaşkay değişkesinin diğer değişkelere oranla tipolojik bakımdan daha fazla bozulduğu/değiştigi zaten bilinen bir durumdur. Bu anlamda kopyalama örneklerinin de en fazla Kaşkay değişkesinde görülmesi de şaşırtıcı bir durum değildir.

Bu coğrafi işaretlemelerin ardından *var / yok + iyelik eki* kopyalama örneklerinin Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde sınırlı sayıda ve sınırlı şahıslarda kullanıldığı ya da hiç kullanılmadığı tespit edilmiştir. Kopyalama örneklerinin fazla olduğu değişkelerin ise konuşur sayısının az olduğu ya da Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerden uzak olduğu gözlemlenmiştir. Bu da İran'ın dört bir yanına yayılmış olan sözlü Türkçe değişkelerin dil durumlarının çeşitli sebeplerle (konuşur sayısı, coğrafi konumu, temas hâlinde olduğu etnik gruplar gibi) farklı seviyelerde olduğunu bir kez daha göstermektedir. Son olarak da tespit edilen kopyalama örneklerinin coğrafi dağılımı da göz önünde bulundurulduğunda bu etkileşimin/temasın Türkçe ile Farsça arasındaki uzun süreli, derin ve karmaşık dil ilişkilerinin içinde değil; yakın tarihli sosyal, siyasi ve kültürel olayların/durumların/temasların içinde aranması gerektiğini göstermektedir.

Kısaltmalar

1.tşz	: 1. teklik şahıs zamiri
2.tşz	: 2. teklik şahıs zamiri
3.tşz	: 3. teklik şahıs zamiri
1.çşz	: 1. çokluk şahıs zamiri
2.çşz	: 2. çokluk şahıs zamiri
3.çşz	: 3. çokluk şahıs zamiri
1.tşie	: 1. teklik şahıs iyelik eki
2.tşie	: 2. teklik şahıs iyelik eki
3.tşie	: 3. teklik şahıs iyelik eki
1.çşie	: 1. çokluk şahıs iyelik eki
2.çşie	: 2. çokluk şahıs iyelik eki
3.çşie	: 3. çokluk şahıs iyelik eki
1.tşe	: 1. teklik şahıs eki
2.tşe	: 2. teklik şahıs eki
3.tşe	: 3. teklik şahıs eki
1.çşe	: 1. çokluk şahıs eki
2.çşe	: 2. çokluk şahıs eki
3.çşe	: 3. çokluk şahıs eki
3.tşgzib	: 3. teklik şahıs geniş zaman isim bildirmesi
bk.	: bakımız
Far.	: Farsça
gzçf	: geniş zamanda çekimlenmiş fiil
GT	: Genel Türkçe
ie	: ilgi eki

ik	: isim kök
İng.	: İngilizce
Lat.	: Latince
oe	: olumsuzluk eki
Ör.	: örnek/örneğin
Peh.	: Pehlevice
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yü	: yardımcı ünlü

Kaynakça

- AGHDAM, A., A., (2009), *Kaşgay Türklerinde Atasözleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AĞCA, F., (2010), *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Yokluk ve Olumsuzluk Şekilleri*, Ankara: TKAE Yayınları.
- AĞCA, F., (2015), "Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri", *Dil Araştırmaları*, 16: 83-101.
- ATICI, A., (2015), *Sungur Türkçesi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- BALCI, M., (2014), *Türkçe-Farsça İlişkileri: Türkçesinin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- BEKAR, B., (2015), *Almanya Türkçesi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BİCBABAEİ, B., (2012), *Melekan (Melek Kendi) İli Ağzı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- CEMRASİ, A., A., (2009), *Karşu Balukka Selam*, Tahran: Endişe-yi Nov.
- CEMRASİ, A., A., (2013), *Tülkü Matalı*, Tahran: Neşr-i Tekdireht.
- CEMRASİ, A., A., (2015), *Hacı Tülkü Matalı*, Bahar.
- CLAUSON, S., G., (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- CSATO, E., A., (2005), "On Copying in Kashkay", *Linguistic Convergence and Areal Diffusion, Case studies from Iranian Semitic and Turkic*, London and New York: Routledge Curzon: 271-283.
- CSATO, E., A., (2012), "Lithuanian Karaim-Litvanya Karaycası", *Tehlikedeki Diller Dergisi: Türk Dilleri*, 1/1: 33-45.
- ÇAKMAK, S., (2013), ""Var" ve "Yok" Sözcüklerinin Morfolojik Kimliği", *Turkish Studies*, 8/4: 463-471.
- ÇAKMAK, S., (2017), "Sarikoli-Türkçe Dil İlişkileri ve Sarikoli Dilindeki Kopyalanmış Türkçe Kodlar", *Dil Araştırmaları*, 20: 83-107.
- ÇELİK, M., (1997), *Kaşgay Türkçesi (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Malatya: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÇELİK, M., (2014), *Kaşgay Türkçesi Metinleri*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- ÇELİK, M. ve DURUKOĞLU, G., (2016), *Ma'zun Şiirler*, Ankara: TDK Yayınları.
- DEHODA, M., (1999), *Dehoda Sözlüğü*, Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları.
- DOERFER, G., (1963-1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, G., (1988), *Grammatik des Chaladsch*, Wiesbaden: German Edition.
- DOERFER, G., (1998), "Turkic Languages of Iran", *The Turkic Languages*, London and New York: Routledge: 273-282.
- DOĞAN, T., (2010), *Urmiye Ağzları*, Kırkkale: Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DOĞAN, T., (2015), "Kaşgay Türkçesinde "Şart" Bildiren Yapılar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12/4: 85-99.
- DOĞAN, T., (2016), *Geşeng Gınle*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- DOĞAN, T., (2017), "Halaç Türkçesinde Anlam Kopyalarının Bir Kaynağı: Farsça Zeden "Vurmak, vd." Fiili", *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, Bükreş-Romanya: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret AŞ: 176-184.
- DOĞAN, T., (2017), *Horasan Türkçesi Metinleri*, Konya: Palet Yayınları.
- DOĞAN, T., (2017), "Türkiye Türkçesi ve Horasan Türkçesinin Bocnurd Ağzında "ve" Anlamında Sıralamanın Görünümü", *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 43: 87-105.
- ECKMANN, J., (1962), "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", *Nemeth Armağanı*, Ankara: TDK Yayınları, 111-144.
- EKER, S., (2008a), "Modernleşme Sürecinde Türk ve İran Dil Devrimleri", *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları, 1465-1486.
- EKER, S., (2008b), "Divanü Lügati't-Türk'te 'İranlı' Kavramı", *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları, 153-169.
- EKER, S., (2009a), "Divanü Lügati't-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I", *The International Association of Central Asian Studies*, 13: 233-283.
- EKER, S., (2009b), "Türkçe-Farsça ilişkilerine ses, biçim ve tümcebilgisi düzeylerinde eşzamanlı genel bir bakış", *Essays on Turkish Linguistics*: 373-382.
- EKER, S., (2010a), "Orhon Yazıtları: İran Dilleri ile İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine", *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara: 321-332.
- EKER, S., (2010b), "Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar", *Sosyoloji Yazıları I*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları: 197-211.
- EKER, S., (2013), "Türk-İran Dil Temasları I", *Bengü Belük. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Ed. Bülent GÜL), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 491-500.
- ELCAN, A., (2015), "Kaşgay Türkçesinde İyelik Bildiren Yüklemler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/4: 1500-1512.
- EMRE, A., C., (1955), "Türkçede Cümle: II. İsim Cümlesi", *TDAY-Belleten*: 23-58.
- ERDAL, M., (1991), "Old Turkic Word Formation", *A Functional Approach to the Lexicon*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERDAL, M., (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill Handbook of Oriental Studies.
- ERENOĞLU, D., (2013), "Kaşgay Türkçesi Bildirme Cümlelerinde Var / Yok + İyelik Eki", *İstanbul Kültür Üniversitesi-Astrahan Devlet Üniversitesi Uluslararası Dilbilim ve Karşılaştırmalı Edebiyat Kongresi 12-13 Eylül 2011*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları: 38-44.
- GABAIN, A., V., (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- GOLDEN, P., (2006), "Turkic Peoples", *The Turkic Languages*, Routledge: 16-29.
- GÖKDAĞ, B., A., (2006), *Salmas Ağzı*, Çorum: Karam Yayınları.
- GÜLENSOY, T., (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜN, F., (2016), *Hemedanlı Aşık Heyder ve Hikaye Repertuarı Üzerine Bir İnceleme*, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÜNŞEN, A., (2010), "Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I (Makedonya ve Kosova Türk Ağzları Örneği)", *Turkish Studies* 5/1: 462-494.
- HAUGEN, E., I., (1953), *The Norwegian language in America: A Study in bilingual behavior*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- JOHANSON, L., (1998a), "Code-copying in Irano-Turkic", *Language Sciences* 20: 325-337.
- JOHANSON, L., (1998b), "The History of Turkic", *The Turkic Languages*, London and New York: Routledge: 81-125.
- JOHANSON, L., (2002), *Structural factors in Turkic language contacts*, Richmond: Surrey: Curzon Press.
- JOHANSON, L., (2005), "Converging codes in Iranian, Semitic and Turkic", *Linguistic convergence and areal diffusion. Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*, London: New York: Routledge Curzon: 3-31.

- JOHANSON, L. ve BULUT, C., (2006), *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- JOHANSON, L., (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Ankara: TDK Yayınları.
- KANAR, M., (2010), *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- KARINİ, J., (2009), *Erdebil İli ve Ağzları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KARINİ, J., (2014), "Türk-Fars Dil İlişkileri: Farsçada İyelik Eklerinin Kullanımı", *Turkish Studies*, 9/3: 833-843.
- LONGOBARDI, G., (2001), "Formal Syntax, diachronic minimalism and etymology: The history of French *Chez*", *Linguistic Inquiry*: 275-302.
- MACKENZIE, D., N., (1971), *A Concise Pahlavi Dictionary*, New York-Toronto: London Oxford University Press.
- MENGES, K., H., (1968), *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden: Ural-Altische Bibliothek 15.
- MUİN, M., (2002), *Farsça Sözlük*, C. 1, Tahran: Edna Yayınları.
- MUYSKEN, P., (1981), "Creole tense/mood/aspect systems: the unmarket case?", *Generative Studies on Creole Languages*: 181-199.
- ÖZTÜRK, M., (2007), *Farsça Dilbilgisi*, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- PEHLİVAN, G., (2011), *Hamedan Bölgesi Bahar Ağzı*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- REZAEI, M., (2015), *İran-Zencan Bölgesi, Kaydar ve Yöresi Ağzıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- REZAEİ, M., (2017), "Farsçadaki Türkçe Sözcüklerin Gelişim Sürecine Dair Bazı Tespitler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 14/2: 56-73.
- SAPİR, E., (1921), *Language: An Introduction to the Study of Speech*, New York: Harcourt, Brace and Company.
- SARI, İ., (2013), "Dil Etkileşimi Bağlamında Ses-Anlam Eşleşmesi ve Türkçedeki Örnekleri", *Türk Kültürü*, 1: 1-27.
- STAROSTIN vd., (2003), *Etymological Dictionary of Altaic Languages I-III*, Lieden-Boston: Brill.
- ŞAHİN, H., (1999), "Var ve Yok Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili*, 568: 312-323.
- TEKİN, T., (2005a), "On the Etymology of Turkish değil", *Makaleler 3 Çağdaş Türk Dilleri*, Ankara: TDK Yayınları, 535-546.
- TEKİN, T., (2005b), "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Makaleler 3 Çağdaş Türk Dilleri*, (Haz. Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR), Ankara: TDK Yayınları, 319-342.
- THOMASON, S., G., ve KAUFMANN., T., (1988), *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley: University of California Press.
- THOMASON, S., G., (2001), *Language Contact an Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TULU, S., (2009), *Horasan Türklerinden Folklor Derlemeleri (Bocnurd Ağzı)*, Konya: Kömen Yayınları.
- ULUTAŞ, İ., (2004), *Gagauz Syntax: An Examination of Relative Clauses*, İstanbul: Isis Press.
- WEINREICH, U., (1968), *Languages in Contact Linguistics: Findings and Problems*, Paris-New York: Mouton Publishers, The Hague.
- WİNFORD, D., (2003), *An Introduction to Contact Linguistic*, Oxford: Blackwell Publishing.
- YILDIRIM, Z., (2008), *Gümbed Ağzı'ndan Derlemeler*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.